

“Sommige meisjes kenden het verschil niet tusschen zakdoek, handdoek en stofdoek”

H. NIJENHUIS

Club- en buurthuizen en huishoudonderwijs, op het eerste gezicht lijkt het een vreemde combinatie. Bij nader inzien zijn er wel degelijk verbanden te ontdekken. Als we naar het verleden kijken dan zien we dat er door club- en buurthuizen vormen van huishoudonderwijs zijn verzorgd. Wat dit huishoudonderwijs inhield en wat de rol van het club- en buurthuis hierbij was, hoop ik in het navolgende duidelijk te maken.

Club- en buurthuizen

In het tegenwoordige taalgebruik wordt geen onderscheid meer gemaakt tussen club- en buurthuizen. Het zijn instellingen waar de bezoekers bijvoorbeeld allerlei cursussen kunnen volgen, waar ze binnen kunnen lopen voor wat gezelligheid en waar ze plannen kunnen beramen ter verbetering van het leefmilieu in de buurt. Oorspronkelijk werd er wel een onderscheid gemaakt tussen volks-, club- en buurthuizen. De volkshuizen hadden vooral ten doel om in de steden contacten tot stand te brengen tussen rijk en arm; de clubhuizen waren er vooral op gericht de jeugd bezig te houden en op te voeden door het organiseren van clubjes waar verschillende activiteiten werden bedreven; de buurthuizen waren vooral bedoeld om het leefklimaat in hun gebied te verhogen. De buurthuizen in Drenthe stonden in de arme veengebieden. In Limburg waren ze vooral gevestigd in de arme gedeelten van de mijnkoloniën. Alle instellingen waren het resultaat van particulier initiatief. De overheid was in de periode tot 1945 zeer karig met financiële steun. Een uitzondering hierop vormde het werk van Ons Huis in Amsterdam, dat vanaf 1917 door de gemeentelijke overheid werd gesteund, en het buurthuiswerk in Drenthe dat financiële steun van de rijksoverheid kreeg. De andere instellingen moesten het hebben van schenkingen en giften. Voor alle instellingen gold dat geldgebrek voortdurend om de hoek lag.

De start van het club- en buurthuiswerk kunnen we in 1892 plaatsen toen in Amsterdam Ons Huis werd geopend (Nijenhuis, 1987). De eerste instellingen werden vooral in de grote steden in het westen van ons land opgericht. Industriesteden in andere delen van het land volgden. Limburg en Brabant kregen eerst na de eerste wereldoorlog club- en buurthuizen. De huizen werden opgericht in de gebieden waar de economische veranderingen het sterkst waren en de oude banden van kerk en gezin hun kracht aan het verliezen waren. De toenemende industrialisatie leidde ertoe dat steeds meer mannen en vrouwen, jongens en meisjes hun werk in de fabrieken vonden. Van enige verdere scholing was weinig sprake. De vrouwen moesten meestal na een lange werkdag nog de huishouding doen. Enige opleiding op dit gebied was meestal niet aanwezig, terwijl juist in deze gezinnen met hun lage inkomens en veel kinderen huishoudelijke kennis van groot belang was.

De club- en buurthuizen waren niet in eerste instantie opgericht om de armoede te bestrijden. De bedoeling was om het volk te verheffen en zo tot een samenleving te komen waar rust en saamhorigheid orde en regel zouden zijn. De mensen moesten opgevoed worden tot mondige deelnemers aan de politieke democratie. De oprichters van deze huizen waren voorstanders van het algemeen kiesrecht, dat tenslotte in 1919 een feit werd. Ze vonden echter wel dat de gewone man en vrouw opgevoed moesten worden om dat kiesrecht op een juiste manier te gebruiken. De praktijk van het werk bleek een andere te zijn. De materiële omstandigheden waren zodanig dat daaraan meer aandacht moest worden besteed. Bovendien waren de intellectuele verschillen te groot tussen burgerij en arbeidersklasse dan dat van een vruchtbaar contact, bijvoorbeeld over hoe de maatschappij ingericht moet zijn, sprake kon zijn.

De club- en buurthuizen vervulden een soort pioniersfunctie. Ze namen vaak activiteiten ter hand die later door allerlei reguliere werkvormen werden overgenomen. Te denken is hierbij aan het opzetten van bibliotheken, die

gratis of tegen een klein bedrag toegankelijk waren, het bieden van opvang voor erg kleine kinderen (crèche), het geven van vakantie-ontspanning en ook van huishoudonderwijs. Op dit laatste ga ik hier in.

Huishoudonderwijs

De grote uitbreiding van het huishoudonderwijs kwam eerst na de tweede wereldoorlog met de verlenging van de leerplichtige leeftijd. Over de periode waarover ik het hier heb, tot de tweede wereldoorlog, gingen de meeste arbeidersmeisjes naar de fabriek, de winkel of een dienstje in de huishouding. De volgende stap was dan meestal een huwelijk met de nodige kinderen. De meeste fabrieksmeisjes hadden geen onderwijs gehad dat haar kon helpen de huishouding goed in te delen en de kinderen op te voeden. Deze zaken gingen haar in het algemeen niet gemakkelijk af. De club- en buurthuizen werden hiermee al snel geconfronteerd: slechte en verkeerde voeding (te veel zoetigheid) en sjoefele kleding bij hun jonge bezoekers; verkeerd besteden van het geld bij de ouders van deze kinderen, waardoor ook de schulleiders om de hoek kwamen kijken. Daarbij moet niet vergeten worden dat hun inkomens laag waren.

In het algemeen kenden de club- en buurthuizen het principe van zelf-hulp: de mensen moesten worden geleerd zichzelf te helpen.

Desondanks werd er in schrijnende gevallen materiële hulp, vooral kleding en schoeisel, gegeven. De kinderen durfden immers vaak niet in de huizen te komen wanneer ze zich niet toonbaar genoeg achtten. Het katholieke Sint Franciscus liefdewerk (in 1894 in Amsterdam begonnen) kende bijvoorbeeld daarnaast nog de zondagse krentebol, die de jongens aangeboden kregen wanneer ze 's ochtends de mis bezochten.

Voorkomen werd door de club- en buurthuizen beter gevonden dan gezezen. Van daar hun aandacht voor huishoudelijke voorlichting en onderwijs waaraan hun bezoeksters in het algemeen niet toe waren gekomen. Bij de bouw van het Leidse Volkshuis (1898) werd direct met het huishouden rekening gehouden. In tegenstelling tot het Amsterdamse Ons Huis werd daar een keuken ingericht voor kookcursussen. Toch kende Ons Huis Amsterdam ook kooklessen: het bereiden van een gezonde maaltijd tegen een lage prijs. Daarnaast waren er verstel- en kniplessen. Dit ging tot in de jaren vijftig door totdat het huishoudonderwijs deze taken overnam. De Rotterdamse Toynbee-vereeniging (1896) had het in 1906 zelfs over "meisjes welke in 8 maanden hebben leren strijken of de volkspot koken" (Nijenhuis, 1987, p. 39).

Toch viel het niet altijd mee om de gewenste groepen te bereiken. Naar aanleiding van een verstelcursus in Ons Huis te Middelburg (op-

Moederkursus in Ons Dorpshuis, Eelde.

et
werk kun-
msterdam
is, 1987).
oral in de
s land op-
delen van
ant kregen
club- en
gericht in
verande-
de banden
het verlie-
strialisatie
annen en
werk in de
lere scho-
n moesten
g de huis-
dit gebied
ijl juist in
omens en
ennis van

nt in eerste
te bestrij-
te verhef-
men waar
gel zouden
ed worden
e politieke
eze huizen
neen kies-
it werd. Ze
e man en
n om dat
gebruiken.
andere te
waren zo-
moest wor-
intelectu-
urgerij en
vruchtbaar
aatschap-
zijn.
een soort
activiteiten
iere werk-
denken is
heken, die

gericht in 1893) werd opgemerkt: *"Jammer dat enkelen en juist zij, die het meest hadden kunnen profiteren, de minst ontwikkelden en slordigsten, in het begin reeds wegblevén, daar zij zich blijkbaar niet op hun plaats gevoelden"* (Nijhuis, 1987, p. 39). In Wormerveer (opgericht in 1905) daarentegen is de belangstelling onder de meisjes voor naai- en handwerklessen groot. In de periode 1909-1915 legde Ons Huis daar vooral de nadruk op deze activiteiten.

Over de precieze omvang van het huishoudonderwijs is weinig bekend, maar de cijfers van Ons Huis Rotterdam geven aan dat dit onderwijs een niet te verwaarlozen onderdeel vormde van het totaal van zijn activiteiten. Zo waren er in het cursusjaar 1923/1924 13555 deelnemerslessen voor het huishoudonderwijs (ruim 16 procent van het totaal aantal deelnemerslessen). In het cursusjaar 1935/1936 waren dat nog 6429 deelnemerslessen (bijna 10 procent van het totaal aantal deelnemerslessen) (Nijhuis, 1987, p. 47).

Het dorps-huis dat in 1915 door *Gezina Bähler-Boerma* werd opgericht in het Drentse Paterswolde had van meet af aan aandacht voor landbouw-, tuinbouw- en huishoudcursussen. Er werden vakkrachten aangetrokken voor deze cursussen. In 1921 werd zelfs in Ons Dorps-huis een proefschool voor voorbereidend lager land- en tuinbouwonderwijs gevestigd. Maar deze werd al snel zelfstandig, wat eveneens het geval was met de tuinbouw- en huishoudcursussen die in 1924 werden overgenomen door de Groningse Kook- en Huishoudschool. Overigens werd er wel gedurende de gehele hier beschreven periode nijverheids- en landbouwonderwijs gegeven. Hiervoor was de overheid bereid om subsidie te geven en dit geld kon Ons Dorps-huis, ook voor andere zaken, goed gebruiken.

Er loopt een lijn van Paterswolde naar de buurthuizen die door Opbouw Drenthe in 1925 werden opgezet. *Bähler-Boerma* had met beide van doen. Deze buurthuizen werden in de arme veengebieden van Zuidoost Drenthe neergezet waar de levensomstandigheden (plaggenhutten) in het algemeen zeer slecht waren. De kinderen van de veenarbeiders volgden praktisch geen onderwijs: mogelijkheden om buiten de aflopende veenarbeid werk te vinden waren voor hen dan ook nauwelijks aanwezig.

Vanuit de buurthuizen werd geprobeerd de meisjes in drie maanden tijd tot dienstbode op te leiden. Ze kregen daartoe lessen in koken, naaien en huishouden. Veel succes had

deze opleiding niet, wat begrijpelijk is tegen de achtergrond van deze meisjes: *"Sommige meisjes kenden het verschil niet tusschen zakdoek, handdoek en stofdoek. De meeste groenten waren nieuw voor hen: hun maag verdroeg in den beginne slechts aardappels (...). Een kraan was een wonder, evenals het bestaan van een trap"* (aangehaald bij *H. Broekman*, 1987, p. 28). *Broekman* vermeldt in zijn proefschrift over een meisje dat geen trappen kon lopen: *"boven aan de trap staande gooide zij eerst vegeer en blik naar beneden om dan met beide handen strak om de leuning voetje voor voetje af te dalen"*.

Daarnaast bleef Opbouw Drenthe ambulante landbouwhuishoudcursussen geven en huishoudelijke voorlichting ten plattelande (*Kamphuis*, 1986, p. 18).

In Limburg kwam in 1926 het eerste buurt-huis in Sittard. De opzet was minder groot dan in Drenthe maar de soort activiteiten was dezelfde. 's Winters werden er voor de huisvrouwen cursussen georganiseerd in koken, naaien en dergelijke, maar ook hier had men moeite om het juiste publiek voor de cursussen te interesseren. De mensen die kwamen hadden deze cursussen niet zozeer nodig, ze kwamen vooral voor de gezelligheid. De leiding moest dan ook constateren *"(...) dat juist de onkundigen, speciaal de vrouwen uit de a-sociale woninggroepen, voor de kookcursus niet gewonnen werden"* (Nijhuis, p. 106).

In 1935 werd door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de Stichting voor huishoudelijke voorlichting ten plattelande (HVP) opgericht. Deze stichting verzorgde per vak (koken, naaien, wassen en tuinbouw) zes lessen van tweeënhalve uur, die in de buurthuizen en in andere instellingen in de provincie werden gegeven. Het ministerie subsidieerde deze lessen.

Wat betreft de buurthuizen (Drenthe, Friesland, Groningen en Limburg) kan opgemerkt worden dat de buurthuisleidsters veel taken op het gebied van het maatschappelijk werk/huishoudelijke voorlichting verrichten. Ze probeerden de hygiëne te verbeteren door bij de bevolking het slapen op matrassen en het gebruik van lakens en slopen ingang te doen vinden. Ook werk getracht het voedselpatroon te veranderen. De aardappel was het voedsel bij uitstek voor de armen en de buurthuisleiding probeerde het eten van groente, die de bevolking zelf kon verbouwen, ingang te doen vinden. Verder werden de buurthuizen ingeschakeld bij de opleiding van dienstbodes.

k is tegen
Sommige
tussen
De meeste
hun maag
hardappels
venals het
ald bij H.
vermeldt
e dat geen
de trap
blik naar
n strak om
dalen".

ambulante
even en
plattelande

ste buurt-
nder groot
teiten was
or de huis-
id in koken,
r had men
de cursus-
e kwamen
r nodig, ze
leid. De lei-
..) dat juist
en uit de a-
oekcursus
s, p. 106).

van Onder-
de Sticht-
ng ten plat-
stichting
wassen en
alf uur, die
ellingen in
ministerie

the, Fries-
opgemerkt
veel taken
elijk werk/
ichten. Ze
en door bij
ssen en het
ng te doen
voedselpa-
el was het
n de buurt-
n groente,
ren, ingang
de buurt-
eiding van

Clubhuizen en fabrieksmeisjes

Naast de bestaande club- en buurthuizen werden er speciaal voor de fabrieksmeisjes clubhuizen opgericht. Dit gebeurde in Nijmegen en Rotterdam. Interessant voor dit artikel is de gang van zaken rond de oprichting van het clubhuis De Haard in Nijmegen. Dit clubhuis kwam namelijk voort uit het huishoudonderwijs. In 1929 werd door de hervormde Stichting Levensmorgen de Volkshuishoudschool De Haard opgericht. In het begin werd van de volkshuishoudschool gesproken ter onderscheiding van de neutrale huishoudschool waarop de meisjes uit de "betere kringen" zaken. Nog in datzelfde jaar werd op het terrein van De Haard het clubhuis De Haard gevestigd waar de oudere werkende zusjes van de huishoudschoolleerlingen haar avonden konden doorbrengen. In 1934 moest de huishoudschool sluiten door gebrek aan leerlingen wegens de economische crisis. Het clubhuis ging op een andere plaats verder.

Dit werk kreeg de steun van de plaatselijke fabrikanten. Ook in Rotterdam waarheen de directrice van De Haard, *Jenny van den Berg*, vertrok kreeg het clubhuis voor meisjes De Zeemeeuw steun van fabrikanten. In 1937 boden zeventien fabrikanten hun meisjes de gelegenheid om er cursussen koken, kostuumnaaien en huishoudkunde te volgen.

Slotopmerking

In de periode tot 1945 gaven club- en buurthuizen huishoudonderwijs. Ze stapten in een leemte die het reguliere onderwijs niet vulde. Ze richtten zich daarbij op die groepen uit de bevolking die in het algemeen weinig of geen onderwijs hadden gevolgd. Ze probeerden ook bij de meisjes belangstelling te wekken voor andere dan alleen huishoudkundige zaken. Het verbreden van de blik vond de leiding eigenlijk nog belangrijker. Na de tweede wereldoorlog gingen met de verlenging van de leerplichtige leeftijd steeds meer meisjes regulier huishoudonderwijs volgen. Dit onderwijs werd geen terrein meer voor de club- en buurthuizen.

Summary

In this article the author describes the activities which were undertaken in and by youth and community centres in the field of home economics education. In the period under review, 1892-1945, most working class girls didn't attend ordinary home economics education. This gap was, in some restricted way, filled by the youth and community centres. Especially in the peat areas of Drenthe the community centres provided nursery education and occupational training for girls. After 1945 the

working class girls attended schools for home economics; housekeeping courses in the youth and community centres disappeared gradually.

Literatuur

- Broekman, H.*, 1987. Sociale Innovatie in Drenthe. De ontwikkeling van de Stichting Opbouw Drenthe (1924-1972), Groningen (dissertatie).
Kamphuis, Marie, 1987. Kijken in de spiegel van het verleden. Veertig jaar avonturen in en om welzijnsland, Deventer.
Nijenhuis, Herman, 1987. Werk in de schaduw. Club- en buurthuizen in Nederland, 1892-1970, Amsterdam/Utrecht.

Auteur

Dr. H. Nijenhuis, docent RU, vakgroep Grondslagen en methoden van de pedagogische en andragogische wetenschappen, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht.